

RECENZÍÓ

FEKETE BALÁZS – H. SZILÁGYI ISTVÁN – NAGY TAMÁS (SZERK.):
IUSTITIA MESÉL. TANULMÁNYOK A „JOG ÉS IRODALOM” KÖRÉBŐL
(BUDAPEST: SZENT ISTVÁN TÁRSULAT 2013) 238.

A hazai *jog és irodalom*-kutatóműhely eredményeit figyelemmel kísérők a korábban megjelent kötetek címei alapján (*Iustitia modellt áll, Iustitia kirándul*)¹ találgathatták, mi lehet a következő könyv címe, a *Iustitia mesél* vélhetően nem okoz nekik csalódást. A szerkesztők (Fekete Balázs, H. Szilágyi István és Nagy Tamás) a szerteágazó témájú, leginkább a szerzők érdeklődése orientálta írásokat három fejezetcím köré csoportosították: a magyarországi témákkal foglalkozó írások a *Mesék itthonról...*, a külföldiekkel foglalkozók a *Mesék a nagyvilágból...*, a *jog és irodalom* oktatási szerepét elemző két rövid szöveg pedig a *Mesék az iskoláról...* címet kapta. A harmadik, elviekben az oktatásmódszertannal foglalkozó rész tartalmában és terjedelmében is szerényebb az első kettőnél, igaz a téma kétségteljesen nem volt a korábbi fejezetekbe illeszthető.

A tanulmánykötet apropóját a 2012. május 25-én, Szegeden megrendezett negyedik *Jog és irodalom* szimpóziumon elhangzott előadások szolgáltatták. Az előadások közül néhánynak nem készült el az írott változata, időközben a tanulmánykötet új, a szimpóziumon részt nem vevő szerzők, Schweitzer Gábor: „... a jurátus-fészek mindig a kávéház volt” *Vas Gereben emlékezete* és Takács Péter: *Picasso politikai színei* című írásaival gazdagodott.

Fekete Balázs a kötethez írt előszavában a címválasztást a következőképpen magyarázza:

„A jogi kultúra és a kulturált jogi gondolkodás nem létezhet mesék nélkül. A mesék egyszerűen nélkülözhetetlenek, mert ezek varázsolják elmondhatóvá a jogi formalizmuson és konstruktívizmuson kívül álló emberi dimenziót, beleértve az érzéseket és az érzelmeket; ezek tudják csak átadni a jog működéséhez kapcsolódó közösségi tapasztalatokat a legfiatalabb kortól; és ezek segítségével helyezhető el a jog az egyéni történetekben vagy közös történelmünkben.” (7. o.).

Az előszó is megerősít abban, hogy nem kevésbé lett volna izgalmas egy olyan kötet megjelentetése, amelynek a szerzői valóban azt vizsgálnák: milyen szerepet játszanak a mesék a jog szocializációjában, a jóról és rosszról alkotott képzetek alakulásában. A kötet azonban – nem véletlenül – nem ezt a célt követi, hanem a tekintetben is folytatja a korábbi kötetek hagyományait, hogy a szerkesztők a témáknak a *jog és irodalom*hoz, vagy még általánosabban a jog és bölcsészettudományi kutatásokhoz kapcsolása mellett nem kívánták megszabni a szerzőknek,

¹ FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul* (Budapest: Szent István Társulat 2009); FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll* (Budapest: Szent István Társulat 2011).

miről irjanak. A kötet így sem maradt teljesen mesék nélkül, Kiss Anna: *A „jog és irodalom” felhasználása az általános iskolai oktatásban* című cikkében, ha röviden is, de ír egy Lázár Ervin mese (*A kislány, aki mindenkit szeretett*) lehetséges tanulságairól, a mese itt a bizalommal való visszaélés és a meggondolatlanság példázataként szerepel (229. o.).

A kötet alcíme hosszabb magyarázatra szorul a *Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* nem fedi teljes mértékben a kötet tartalmát, azért sem, mert a hazai *jog és irodalom*-kutatások kinőtték az öndefinícióként meghatározott interdiszciplináris keretet. A kötet írásai egy a *jog és irodalom*nál tágabb, de szintén interdiszciplináris témához, a jog és bölcsészettudományokhoz köthetők. Két példa ennek alátámasztására: az egyik Takács Péter: *Picasso politikai színei*, a másik Gárdos-Orosz Fruzsina: *Szembenézés a múlttal? Információs igazságtétel dokumentumfilmen és jogban* című írása, az előbbi témái közül például a háborús szenvedés ihlette *Guernica* vagy utóbbiból a *Dunagate* film történetei a jog és bölcsészettudomány területére kalauzolják az olvasót. Esetenként a kötet írásai kitekintenek a jog és szociológia területére is.

A kötet közreadása több szempontból is jelentős fejlemény a *jog és irodalom* hazai szakirodalmában: egyrészt azért, mert a mű az oktatásban és a kutatásban várhatóan lényeges szerephez juthat, másrészt a kötet ráirányíthatja az érdeklődő olvasók figyelmét a jogi problémák mögött álló tágabb társadalmi környezetre. A kötet egésze meggyőzheti arról a potenciális – az irodalmat kedvelő, de a jog iránt nem kifejezetten érdeklődő – olvasókat, hogy a jog problémái érdekeseek lehetnek.

Ezzel elérkeztünk a hazai *jog és irodalom*-kutatásoknak e kötetből (is) tükröződő motivációjáig. Az írások (ez talán a korábbi kötetekre is igaz) összességében nem egy kritikai jogelméleti iskola jellegzetességeit vonultatják fel, hanem inkább az a benyomása az olvasónak, hogy a szerzőket a közös bölcsészettudományi (és esetenként ehhez társuló általános társadalomtudományi) érdeklődésük kovácsolja egy csapatba. A csoportba való belépés (azaz a diskurzusban való részvétel) feltételeként a szépirodalomban való jártasság, valamint a bölcsészettudományi és az általános társadalomtudományi tájékozottság, és az ilyen ismeretek fontosságának felismerése szolgál. A szerzteágazó érdeklődés amúgy sem idegen a csoport tagjaitól, H. Szilágyi István például a kötet borítóterve elkészítésében is közreműködött.

Jóval meglepőbb, ha az interdiszciplinaritáshoz a jogtudománynak szóló általános – konkrét történelmi korszakhoz vagy jogrendszer nem kötött – odaszúrás társul. Nagy Tamás írásában például a következő módon fogalmaz:

„Egy államigazgatási feladatkörében bírósági eljárások előkészítő iratait is fogalmazó kamarai hivatalnok; egy porosz ügyvéd dinasztiaiából származó jogász, aki évet töltött varsói és berlini felsőbbbíróságok alkalmazásában, majd élete végén vele szemben kezdeményezett perek szorításában; egy biztosítási jogász, aki egész életében a prágai Munkásbaleset-biztosító Intézet hivatalnokaként dolgozott; egy szerző, aki írói pályáját törvényszéki tudósításokkal kezdte; és egy »sokszorosán eljárás alá vont személy«. Mindannyian mélyen bent jártak abban a »sötétlő erdőben«, amit jognak és igazságszolgáltatásnak nevezünk.” (73. o.)

Megjegyzem, a sötétlő erdő (Dante: *Isteni színjáték*kából kölcsönzött hasonlat) rendszerint az összehasonlító jogra utal, és nem általában a jogtudományra, ugyanakkor nem a kijelentéssel, hanem annak általánosításával van problémám, és az így hozzá társítható képzetekkel: „Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: már rá gondolva reszketek legottan.”²

Az első két fejezetben több olyan írás található, amely a későbbiekben a jog- és irodalomtudományi diskurzust befolyásoló szöveggé válhat, és/vagy akár későbbi monográfiák ígéretét rejti. Ezek közül a teljesség igénye nélkül néhányat említek, például a szerkesztők írásai: Nagy Tamás: *Szövegutcákon: séták A fűtővel, Máraival & Co. (aka: valóság és fikció határvidékén)* című írása, vagy H. Szilágyi István: *Nincs kegyelem – senkinek* című, a Pusoma-üggyel foglalkozó szövege, de említhető Fekete Balázsna a második fejezetben szereplő *Az Alkotmánypreambulumból és intertextualitás avagy sok szöveg között az alkotmánypreambulumból* című tanulmánya. H. Szilágyi Istvánnak a Pusoma-üggyel foglalkozó, az ügyet a *jog és irodalom* perspektívájából tárgyaló írása maga is felveti a további kutatások (például jogi antropológiai, jogszociológiai, kriminológiai) lehetőség megközelítéseit.

Fekete írása paratextusnak tekint minden olyan szöveget, amely egy adott műnek – valamilyen módon – szövegkörnyezetet teremt, ebből kiindulva a preambulumokat az alkotmányok paratextusaiként kezeli. Bár az Alaptörvénnyel az írás nem foglalkozik, véleményem szerint e dokumentum esetében is szükség lehet a preambulumból tartalmának feltáráshoz az ott található történelmi utalások kibontására, a szövegkörnyezet megismerésére.

Nagy Tamás szövege Kleist, Hoffmann, Kafka, Bernhard, Hajnóczy prózái közös vonását a joghoz és annak nyelvezetéhez köti. Valóban, jónéhány szerző alkotása, valamint a jog között könnyen azonosítható a kapcsolat. Az irodalmi művek estenként a jogi fejlődés válsághelyzeteire reflektáló forrásként is használhatók,³ erre példaként Hajnóczyt is lehet említeni. Ehhez hozzáfűzhető, adódik egy a kötet által kiaknázatlanul hagyott asztalon heverő téma: az Alaptörvény utáni közjogi helyzet és annak irodalmi reflexiója. Például Parti Nagy Lajos: *Fülkefor és vidéke – Magyar mesék*⁴ művének lehetett volna külön tanulmányt szentelni.

Egyes a kötetben szereplő írások például Schweitzer Gábor: „... a jurátus-fészek mindig a kávéház volt” *Vas Gereben emlékezete*, illetve Takács Péter: *Picasso politikai színei* című szövegei egyszerűen olyan kellemes kikapcsolódást kínáló írások, amelyeket az érdeklődő szabadidejében szívesen vesz elő és olvasgat. Ugyanez ez a helyzet Molnár András: *Párhuzamok Ambrose Bierce és Oliver Wendell Holmes gondolatvilágában* című írásával, itt talán az a hiányérzet marad az olvasóban, hogy a szerző többször kiszólhatna a szövegből, aktívabb részese lehetne az írásnak.

² Dante ALIGHIERI: *Isteni színjáték* [ford. BABITS Mihály] Első ének, A sötét erdőben.

³ Lásd ehhez pl. Theodore ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis* (Princeton: Princeton University Press 1997).

⁴ PARTI NAGY Lajos: *Fülkefor és vidéke – Magyar mesék* (Budapest: Magvető Könyvkiadó 2012).

A következőkben azokról a tanulmányokról írok röviden, amelyeket valamilyen szempontból problémásnak vagy egyszerűen kifejtetlennek tartok, hozzáteszem, a kötet érdeme, hogy ezeket a szövegeket is elbírija. Kezdjük Falusi Márton: *Magyar dioszkuroszok (Bibó István államelméletének és Szabó Zoltán nemzeteszelméletének összehasonlítása a jog és irodalom módszerével)* című írásával, amely eltérően a korábban említett szövegektől, kifejezetten nehezen emészthető olvasmány. E tanulmánynak a vélhetően irodalminak szánt nyelvvezete a mondanivaló megértését nem segíti. Egy példa az írás mesterkéltségre és túlfeszített stílusára: „a személyes tapasztalatainak zsaluzásához nélkülözhetetlen elméleti öntőforma” (46. o.). Talán segítene volna a szövegen, ha az írásban alcímek helyén nem csupán számok szerepelnének. Bibó elemzéseit „száraz faforgács ízűnek” minősíteni a szöveget olvasva legalábbis tévedésnek gondolhatja az olvasó (34. o.).

Falusi a tekintetben sem győz meg, hogy a Bibó munkásságával foglalkozó szakirodalom ismeretében tartható a következő állítás: „legalább annyira feltáratlan a maguk szubtilis mélységében, mint amennyire gyakran keveredik egy-egy szállóige alakjában magasztos, vagy gyanús érvelésekbe” (33. o.). A stílusból adódóan a szerzőnek néhány kritikai megállapítását csak érteni vélem:

„A nyugati ész megfosztott bennünket a kulturális önismeret és a normatív felülvizsgálat lehetőségétől, mivel az eszmék és korstílusok története lezárult. Attól, hogy rávilágítsunk a liberális jogállamiság uralkodó teóriájának mítoszi, tehát irracionálisan sorsszerű, sőt ráolvasásszerűen mágikus vetületére. Ha az irodalmi és a jogi szöveget dekonstruáljuk, határaikat összemoszuk, mindkettőt lényegükben tesszük harcképtelenné, előbbiből a referencialitást, utóbbiból a normativitást füstölve ki.” (32–33. o.)

Néha pedig talán jobb, ha nem is firtatjuk a tartalmat: „Habermas kommunikatív cselekvésemélete megbicsaklott azon, hogy az állam a nyugati ész nevében totális uralma alá vonta a médiát.” (51. o.)

A harmadik részben szereplő Kiss Anna: *A „jog és irodalom” felhasználása az általános iskolai oktatásban a Magyar Irodalom Tethelyei* című trilogia első kötetét, a *Csíny vagy bűn?*-t mutatja be címszavakban,⁵ melyet általános iskolai felső tagozatos tanulónak szántak, emellett a szerző a büntethetőségi korhatárról elmélkedik. A fejezetben szereplő másik szöveg, Tóth Zoltán: *A „jog és irodalom” felhasználása az egyetemi oktatásban* című írása pedig egy-két közhelyes megfogalmazást leszámítva nem ad többet annál, mint amit a témáról már korábban magyar nyelven is olvashattunk.⁶ Összességében, bár mindkét, a harmadik fejezetben szereplő írásban benne rejlik egy-egy komolyabb tanulmány lehetősége, azok nem lépnek túl azon a kifejtetlen kérdésfeltevésen, hogy hogyan lehet „jobb” embereket nevelni. A két szövegben fájóan gyakran bukkannak elő olyan magyarázat

⁵ Kiss Anna – Kiss Henriett – Tóth J. Zoltán: *Csíny vagy bűn?* (Budapest: Complex 2010).

⁶ H. SZILÁGYI István: „Jog és irodalom. Habilitációs előadás” *Iustum Aequum Salutare* 2010/1. 5–27.

nélküli közhelyes jelzős szerkezetek, mint a „jobb állampolgár, „jobb jogász”, „jó ügy”.

A *jog és irodalom*nak az oktatásban való felhasználhatóságával reflektáltabban foglalkozni amiatt is érdemes lenne, mivel a segítségével olyan módszereket lehet bevonni a jogi oktatásba, amelyek alkalmasak arra, hogy ráirányítsák a figyelmet a jogi problémákra. A *jog és irodalom*, de ez igaz a „jog és bölcsészettudományra” is, oktatás-módszertani kérdéseinek feltárása a nemzetközi szakirodalmat is gazdagítaná. Szükséges lenne annak a kérdésnek az oktatás-módszertani megala-pozása, hogy milyen úton-módon lehet a hallgatóknak irodalmi példákon keresztül jogi problémákat érdekesen szemléltetni. Vagy milyen módon lehet az okta-tásba a jogintézmények bemutatásánál például széles körű ismertségnek örvendő irodalmi műveket bevonni? Erre egy példa, az antidiszkriminációs intézmények bemutatásánál lehet akár a rasszizmus és a szexizmus minden formáját elutasító, népszerű művekre támaszkodni. Így felhasználható lehet például a Harry Potter-regénysorozat is, amelyben az író tudatosan cserél meg nő-férfi sztereotípiákat – a nők racionálisan, a férfiak pedig irracionálisan gondolkodnak a műben –, és a soro-zat minden pozitív szereplője kezdettől, vagy egy belső fejlődés eredményeként elutasítja a hátrányos megkülönböztetés és az előítéletek különféle formáit.⁷

A *Iustitia mesél* összességében fontos referenciapont a joggal és az irodalom-mal foglalkozók számára, másrészt a tanulmányok többsége kellemes olvasmányt kínál a téma iránt érdeklődőknek. A mű az általa felvetett kérdések újra- és tovább-gondolására hívja olvasóit. Talán a hazai *jog és irodalom*-kutatások eljutottak odá-ig, hogy a sorozat következő részeiben a szerkesztők már tematikus kötetek meg-jelentésével orientálják a további kutatásokat. Az e könyvben tárgyalt témák több ilyen tanulmánykötet ígérését is rejtik, önálló kötet tárgya lehetne az intertextuali-tás vagy akár az oktatás-módszertani kérdések elemzése.

Majtényi Balázs*

⁷ Lásd ehhez a témához pl.: David BAGGETT – Shan E. KLEIN: *Harry Potter and Philosophy* (Chicago and La Salle: Open Court 2004). Különösen a kötet következő írásai: Mimi R. GLADSTEIN: „Feminism and Equal Opportunity. Hermione and the Women of Hogwarts” in uo. 49–62, és Steven W. PATTERSON: „Kreacher’s lament: S.P.E.W. as a parable on discrimination, indifference, and social justice” in uo. 105–118.

* PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház utca 30; egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudomány Kar, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/a.
E-mail: majtenyi.balazs@tk.mta.hu.

OWEN M. FISS: MEGOSZTOTT LIBERALIZMUS. A SZÓLÁSSZABADSÁG ÉS AZ ÁLLAMHATALOM SOKFÉLE ARCA (FORD. HAMMER FERENC) (BUDAPEST: COMPLEX 2013) 246.

Fiss könyvének első kiadása 1996-ban jelent meg, a magyar változat pedig mintegy tizenhét évvel később látott napvilágot. Felvethető, hogy miképpen képes hozzájárulni egy szinte kizárólagosan az Egyesült Államok szólásszabadság-vitáira fókuszáló mű hazai közreadása a releváns magyarországi diskurzushoz. Ezért e recenzió feladata hármas: egyrészt igazolnia kell, hogy a tárgyalt problémák közel sem tekinthetők távolinak vagy idejétműltnek napjaink Magyarországon, másrészt el kell helyezni a kötetet a magyar tudományos vitában, végül pedig vázlatosan rekonstruálnia szükséges a szerző, Owen M. Fiss legfontosabb állításait. Az alábbiakban ezek megvalósítására törekszem.

Közismert, hogy az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlatában azokban az esetekben, amelyekben konfliktusba kerül egymással a szabad szólás joga és az egyenlő emberi méltóság tisztelete – mint például a gyűlöletbeszéd problémájában –, általában az előbbi győzedelmeskedik.¹ Ennek oka abban keresendő, hogy az amerikai hagyomány nem szívesen bizza a közhatalom gyakorlóira a jó és a rossz vélemények elválasztását, ellenben bízik abban, hogy idővel a helyes álláspont képes lesz a helytelen nézetek marginalizálására.² Hasonló vélekedés jelent meg a hazai alkotmánybírószági gyakorlat első nagy horderejű szólásszabadság-döntésében is:

„Az Alkotmány a szabad kommunikációt – az egyéni magatartást és a társadalmi folyamatot – biztosítja, s nem annak tartalmára vonatkozik a szabad véleménynyilvánítás alapjoga. Ebben a processzusban helye van minden véleménynek, jónak és károsnak, kellemesnek és sértőnek egyaránt – különösen azért, mert maga a vélemény minősítése is e folyamat terméke.”³

A mára tantétellé vált hazai döntés szerint tehát a vélemények piaca önszabályozó mechanizmusnak tekintendő, ahol majd maguk a piac résztvevői döntenek arról, hogy mely álláspontok érdemesek a terjesztésre. Az alkotmány azonban addig is, vagyis a terítéken lévő nézet fölötti társadalmi verdikt meghozataláig, védelemben részesít bármely véleményt.

E jól ismert tétel azonban az elmúlt több mint két évtizedben igencsak vitatottá vált. Magyarországon különösen az úgynevezett *gyűlöletbeszéd-vita* kapcsán⁴

¹ „>A német a méltóság, az amerikai a szabadság alkotmánya<: Winfried Brugerrel, a heidelbergi Egyetem professzorával Halmi Gábor beszélget” *Fundamentum* 2008/2. 22.

² Klasszikus megfogalmazását Oliver Wendell Holmes bírónak az *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616 (1919)-ügyhöz fűzött különvéleményében olvashatjuk: „Az áhitott jó célt könnyebb elérni a gondolatok szabad cseréje által – az igaz gondolat legjobb próbája ugyanis az, ha sikerül magát igazságként elismertetni a gondolatok piaci versenyében.”

³ 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992, 167, 179.).

⁴ A legutóbbi évekből lásd erről: Tóth Gábor Attila: „A gyűlöletbeszéd liberális felfogása” *Élet és Irodalom* 2010. március 19., az erre érkezett reakciók: Bayer Judit: „Nem kell vita a gyűlölet-

kerül újból és újból előtérbe a kérdés, hogy milyen mélységben avatkozhat be az állam a véleménynyilvánítás szabadsága által védett területre. Igaz ugyan, hogy az Alaptörvény negyedik módosítása, amely megteremti a lehetőséget a kriminalizálásra, éppen lezárni látszik a hazai gyűlöletbeszéd-vitát.⁵ Ismert – és általam is osztott – álláspont azonban, hogy az egymással kibékíthetetlen konfliktusban álló érvek fölötti döntés beleírása az alkotmányos szövegbe nem a vita megnyugtató lezárását jelenti, hanem a feszültség beemelését az Alaptörvénybe. Hasonlóképpen vitatott az új médiaszabályok,⁶ vagy a politikai kampányokra vonatkozó szabályozás⁷ itthoni és nemzetközi megítélése is. Fiss műve az ilyen és hasonló nehéz esetek megoldásához kíván elvi fogódzót nyújtani.

A szólásszabadság olyan nehéz eseteiben, amelyeket Fiss tárgyalt, a vita maga az, hogy jogosult lehet-e az állam arra, hogy bizonyos nézeteket alkotmányos védelemre érdemtelenné nyilvánítson, illetve, hogy bizonyos álláspontok ellen akár tartalomalapú szabályozással is fellépjen. A kérdés ugyanis nem az, hogy meddig terjed a szabadság, hanem hogy hol húzhatóak meg az állami beavatkozás korlátai. Fiss a szólásszabadság-diskurzusban az állami beavatkozás kívánatos volta mellett érvel. Kiindulópontja szerint a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus jogállami berendezkedés egyik sarokköve. A véleményszabadság mint eszköz, a politikai közösségben megvalósuló nyitott és szabad diskurzust elősegítve teszi lehetővé a közösség számára a lehető legjobb döntések kiválasztását. Ezért azok az álláspontok és nézetek, amelyek hozzájárulhatnak a köz javának előmozdításához, feltétlenül érdemesek a védelemre.⁸ A véleménynyilvánítás szabadsága mint részvételi jog, egyben lehetőséget biztosít arra, hogy a politikai közösség tagjainak véleménye eljuthasson a közhatalom gyakorlásával megbízott tisztségvi-

beszédéről? HALMAI Gábor: „Ki a liberális?“, KOLTAY András: „A gyűlöletbeszéd korlátozhatósága” *Élet és Irodalom* 2010. március 26.; ill. a vita zárásai: TÓTH Gábor Attila: „A szólásvita édes hasznai” *Élet és Irodalom* 2010. április 9. és KOLTAY András: „A szólásvita keserű pohara” *Élet és Irodalom* 2010. április 16. Hasonló diskurzus zajlott nemrégiben a Magyar Narancs hasábjain: M. TÓTH Balázs – TORDAI Csaba: „A gyűlöletkeltő szólásról” *Magyar Narancs* 2013. július 25.; HEGYI Szabolcs – SIMON Éva: „Felesleges ráfizetés” *Magyar Narancs* 2013. augusztus 15.; SOMODY Bernadette – SZABÓ Máté Dániel: „Hamis megnyugvás” *Magyar Narancs* 2013. szeptember 12.; ezekre válaszol: M. TÓTH Balázs – TORDAI Csaba: „Miért kell a sorompó? – A gyűlöletbeszéd-vita tanulságairól” *Magyar Narancs* 2013. október 17. A hazai gyűlöletbeszéd-vitáról legutóbb: KOLTAY András: „A nagy magyar gyűlöletbeszéd vita: a »gyűlöltre uszítás« alkotmányos mércéjének azonosítása felé” *Állam- és Jogtudomány* 2013/1–2. 91–123.

⁵ Magyarország Alaptörvénye IX. cikk (5) bek.: „A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösségekhez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.”

⁶ Az új kampányszabályok gyakorlati tapasztalatairól lásd az EBESZ Nemzetközi Választási Megfigyelési Missziójának a 2014-es országgyűlési választásokról 2014. április 6-án kiadott időközi jelentését: osce.org/hu/odihr/elections/117206?download=true.

⁷ Magyarország Alaptörvénye IX. cikk (3) bek.: „A demokratikus közvélemény kialakulásához választási kampányidőszakban szükséges megfelelő tájékoztatás érdekében politikai reklám médiaszolgáltatásban kizárólag ellenérték nélkül, az esélyegyenlőséget biztosító, sarkalatos törvényben meghatározott feltételek mellett közölhető.”

⁸ HALMAI Gábor: *A véleményszabadság határai* (Budapest: Atlantisz 1994) 307.

selőig, ekképpen járul hozzá a „nép általi kormányzás” ideáljának realizálásához. Ezért kell a közéleti vitának – Brennan bíró megfogalmazását a *New York Times v. Sullivan* – esetből⁹ kölcsönvéve – korlátlanak, erőteljesnek és szélesre nyitottnak lennie.

Fiss a Legfelső Bíróság gyakorlatát elemezve arra jut, hogy e korlátlan közéleti vitát az alkotmányos gyakorlat az elmúlt évtizedekben az utcai hordószónok paradigmájának alapulvételével védte: azaz, bárki számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az utcasarkon egy szappanosládáról kiálthassa világga nézeteit. Ebben az állam szervei nem akadályozhatják meg, hiszen a véleménynyilvánítás alkotmányban garantált szabadsága pajzsként védi az egyént, mint autonóm személyt, védelmet biztosítva ezáltal az egyént körülvevő autonóm zónának, ahová állami beavatkozás nem érhet el. E felfogásban az egyén autonómiájának védelme – írja Fiss – politikai célokat támogat: létrehozza a közügyekről zajló robusztus vitát (56–57. o.). Fiss azonban úgy találja, a hordószónok paradigmája, s általában a beszélő autonómiájára alapított szólásszabadság-védelem meghaladottá vált.

„A tőkeigény éket ver az autonómia és a közéleti vita közé.” (31. o.) Hiszen az ideák piacát napjainkban a profitérdekeket előtérbe helyező olyan hatalmas, piaci alapon működő médiavállalatok uralják, mint példának okáért a CBS, amelyeknek alapvető érdeke nem a szélesre nyitott és robusztus társadalmi vita elősegítése, hanem a nézettség magas szinten tartása, illetve a profit maximalizálása. Ebben az esetben azonban a gazdasági verseny logikája válik dominánssá a vélemények piacterén is. A folyamat eredményeként a kevesebb anyagi erőforrásokkal rendelkezők – akik nem képesek megfizetni a legnépszerűbb műsorsávokban történő sugárzás költségeit –, vagy azok, akiknek üzenetei kevésbé népszerűek – s erre tekintettel a műsorszerkesztők nem szívesen válogatják be őket programkinálatukba – kiszorulnak a hatékony megszólalás lehetőségét biztosító közfórumokról. Ez utóbbiak ugyanis csupán véges mennyiségben állnak rendelkezésre, így éppúgy monopolizálhatóak, mint a gazdasági versenypiac.¹⁰ Végső soron, ha a vélemények piaca a gazdasági versenypiac logikája szerint kezd el működni, akkor azok, akiknek érdekérvényesítési képessége gyengébb, onnan kiszorulnak, elhallgattatnak.

Fiss tehát az elhallgattatásnak a feminista jogirodalomból ismert elméletét vonja be minden olyan szólásszabadság-probléma vizsgálatába, ahol az egyik oldalon valamely gazdasági vagy társadalmi hátránnyal küzdő csoport áll, amely csoport tagjai e hátrány miatt nem képesek álláspontjuk hatékony megjelenítésére a társadalmi diskurzusban. Az elhallgattatás folyamatát részletesen is vizsgálja a *Szabadság és feminizmus* című fejezetben. Ebben megkülönbözteti egymástól (a) egyrészt a gondolatokban történő elhallgattatás jelenségét, amikor is a feltételezés szerint a különösen agresszív pornográf tartalmak azt sugalmazzák a befogadó közönség, így kiváltképp a férfiak számára, hogy a nőket nem szabad komolyan venni. Másrészt Fiss elkülöníti (b) a szociológiai jellegű elnémitő hatást, amely esetben a pornográfának a nők önértékelésére kifejtett hatását elemzi: a nők annak

⁹ *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964).

¹⁰ KROKOVAY Zsolt: *Médiaetika* (Budapest: L'Harmattan 2003) 223–224.

tudatában, hogy a világ minden táján ismertek az őket szexuális tárgyakként megjelenítő tartalmak, mintegy önmaguk csendesülnek el.

Az elhallgattatás problémája a kötet tanulmányaiban szerephez jut nem csupán a pornográfia, hanem a kampányfinanszírozásra, a gyűlöletbeszédre és a provokatív tartalmakra vonatkozó szabályozás tárgyalása során is. E folyamat hatására a társadalom egyes rétegei tehát kiszorulnak a közéleti diskurzusból, nem képesek mondanivalójukat hatékonyan megjeleníteni. Ez különösen hátrányosan érinti a gazdasági vagy valamely társadalmi egyenlőtlenség által sújtott csoportok tagjait, különösen a nőket, vagy az etnikai/nemzetiségi kisebbségek tagjait. Fiss könyvének fejezetei ezért e két kérdéscsoport körül rendezhetőek el: egyrészt vizsgálja, hogy a gazdasági hatalom hogyan kapcsolódik össze a politikai hatalommal, s hogy milyen hatással van erre az Első Alkotmánykiegészítés; másrészt pedig azt járja körül, hogy a társadalmi okokból származó egyenlőtlenségek hogyan konvertálódnak politikai egyenlőtlenségévé.

Fiss tehát – ahogyan azt a fentiekben láthattuk – úgy vélekedik, hogy a társadalomban megbúvó gazdasági egyenlőtlenségek hatást gyakorolhatnak, sőt, alapvetően torzíthatják a vélemények piacát is. Ennek belátása érdekében idézi fel a hírközlőcsatornák, azaz a véleménymonopóliumok működését. Úgy vélekedik, az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított autonómia-védelem kiterjed nem csupán az egyénekre, hanem az adott esetben a műsorszerkesztő, vagy a hirdetést megrendelő megszólaló pozíciójába kerülő intézményekre is. Ezért a véleménynyilvánítás szabadságának az egyéni autonómián alapuló – általa libertáriusnak nevezett – védelme, s az abból levezethető megoldások nem képesek kezelni a népszerűtlenebb álláspontot elfoglalók, vagy kevesebb anyagi erőforrással rendelkezők piaci logika mentén történő elhallgattatásának problémáját. E folyamatok végső soron oda vezethetnek, hogy a közéleti vitát ugyanazok a csoportok hajtják uralmuk alá, akik a társadalmi struktúrát is meghatározzák, vagyis azok, akik meg bírják fizetni a preferált műsorsávban a műsorsugárzási időt, vagy akiknek mondanóját a társadalom, a befogadó közönség előnyben részesíti. Ahogyan ő fogalmaz: „a kapitalista társadalomban az autonómia védelme általánosságban olyan közéleti vitát hoz létre, melyben domináns szerepet játszanak azok, akik gazdasági hatalommal bírnak.” (31. o.)

Hasonlóan, az elnémitő hatás érvének segítségével igyekszik a szerző megoldani a gyűlöletbeszéd problémáját is. Elemzése szerint első ránézésre úgy tűnhet, a támadó szavakra vonatkozó szabályozásról zajló vita középpontjában valójában a szabadság és az egyenlőség ellentéte áll. A támadó szavak korlátozásáról zajló diskurzusból úgy tűnhet, azokban az esetekben, amikor az állam annak érdekében avatkozik be a nyilvános vitába, hogy bizonyos kisebbségek tagjait védelemben részesítse az olyan szólásoktól, amelyeknek következménye a feléjük megnyilvánuló erőszak, valójában két alapvető érték, a szabadság és az egyenlőség feszül egymásnak. A korlátozások támogatói szerint az ilyen esetekben a szabadságnak meg kell hátrálnia, hogy utat biztosítson az egyenlőség érvényesülésének.

Fiss is úgy vélekedik, hogy az állami szabályozás szükséges, ő ezt azonban a védelemben részesített kisebbségi csoport véleménysszabadságából vezeti le. Érvelése szerint a gyűlöletbeszéd távol tartja a támadott kisebbség tagjait a társa-

dalmi diskurzusban való részvételtől (elnémítás), ezáltal azonban a nyilvános vita sokszínűsége szenved csorbát. Azonban, ha a szólásszabadságot mint a nép önkormányzásának eszközét fogjuk fel, amelynek célja, hogy lehetőséget biztosítson arra, hogy minden álláspont megfontolás tárgyává válhasson, akkor a gyűlölködve megszólalók szabadságát épp a szélesre tárt társadalmi deliberáció megvalósulása érdekében szükséges korlátozni. Az államnak mint „parlamenteknek” fel kell lépnie az elnémító hatás ellen, garantálva ezzel a kisebbségek megszólalásának lehetőségét. A gyűlöletbeszédet korlátozó szabályok tehát Fiss érvelése szerint abban az esetben, ha egy hátrányos helyzetben lévő csoport véleménysszabadságának érvényesülését segítik elő, valójában az Első Kiegészítés által védeni kívánt értékek érvényesülésének érdekében hatnak. Tehát valójában az Első Kiegészítésen belüli konfliktusról van szó.

A kötet bizonyos fejezeteiben a szerző úgy érvel, hogy az állam elosztási döntései, pontosabban elosztási döntéseinek elmaradása vezethet *elnémító hatás*-ra. Az *Állami aktivizmus és állami cenzúra* című rész kiindulópontját az 1989-ben a Nemzeti Művészeti Alap egy döntése kapcsán kitört vita képezi, amelynek fő kérdése az volt, hogy az állam támogathat-e olyan művészetet – nevezetesen Robert Mapplethorpe, a modern fotográfia sokat vitatott alakja képeinek kiállítását –, amely egyes álláspontok szerint obszcénnek tekinthető. Az obszcenitás vádját elsősorban a homoszexualitás nyílt ábrázolása miatt fogalmazódott meg. Fiss kettős érvelést alkalmaz: egyrészt úgy vélekedik, Mapplethorpe munkái politikai mondanót is hordoznak, hiszen egy témakör rejtett dimenzióinak feltárását segítik elő, a befogadó közönséget saját álláspontjának kritikai megfontolására ösztönzik, gazdagítva ezáltal a közbeszédet. Másrészt, számot vet a kérdéssel, hogy támogathatja-e az állam a művészeteket. S ha támogatja, milyen szempontok figyelembevételével teheti azt meg? A szerző itt sem hagyja figyelmen kívül a piaci működés törvényszerűségeit: a népszerű művészet könnyebben „megél”, hiszen nagyobb rá a piaci kereslet. Ezért elemzésében arra jut, hogy bizonyos esetekben az állam segítő hatású közbelépése, azaz a támogatás nélkül fennállna annak veszélye, hogy egyes művészi alkotások nem jutnának el a széles közvéleményhez. Ilyen esetekben az állam akkor jár el az Alkotmány szellemének megfelelően, ha a közbeszéd gazdagítása érdekében a nyilvánosságból hiányzó gondolatokat ábrázoló művészetet, amelyre egyébiránt elhanyagolható volna a kereslet, támogatásokkal segíti. S ez lesz nála az elosztás mikéntjének mércéje is: az elosztási döntéseknek a pluralizmust, a „vaskalaposság” ellen ható alkotásokat kell preferálniuk, amelyek kiszakítják a befogadót a megszokottból, ezáltal ösztönözve a robusztus diskurzust.

Hasonlóan a kötet zárófejezetében is elosztási kérdéseket vesz górcső alá a szerző. Nevezetesen a műsorszórási frekvenciák elosztására vonatkozó tartalmi és strukturális szabályozást. Az érvelés szerint a sajtó feladata a társadalom informálása annak érdekében, hogy a polgárok politikai döntéseiket a releváns ismeretek birtokában hozhassák meg. Azonban – Fiss érvelése szerint – a médiapiaci versengés eredményeként bizonyos álláspontok kiszorulhatnak a tájékoztatás folyamatából, ezáltal a nyílt társadalmi diskurzus korlátozást szenved el. Ez, függetlenül attól, hogy nem az állam, hanem üzletemberek tevékenységének eredmé-

nye, a demokratikus önkormányzás szempontjából éppúgy aggasztó. Ennek elkerülése érdekében az államnak hozzáférés-szabályozással, amely tulajdonképpen a nyilvánossághoz való hozzáférés garanciája, biztosítania kell, hogy a közvéleményhez minden álláspont valóban eljuthasson. Persze – jegyzi meg az írás – szerencsés a döntési jogköröket teljesen független intézményekre ruházni, s még ebben az esetben is „az elferdített végeredmény esélyét lehet minimalizálni, de teljesen kiiktatni nem”. (214. o.)

Fiss úgy találja, hogy a véleményszabadság vizsgált határeseiteiben a tudományos diskurzusban a liberálisok saját magukkal vitáznak, s vitáikban e kérdések a szabadság és egyenlőség egymásnak feszülő és kibékíthetetlen ellentétéként tűnnek föl. Ő azonban e határeseitek újraértelmezésének lehetőségét kínálja: megközelítésében a véleménynyilvánítás szabadságát eszközként fogja fel, amely azért érdemes a demokratikus jogállamokban kiemelt védelemre, mert a nyilvános társadalmi diskurzus teremti meg a lehetőséget arra, hogy a politikai közösség tagjai szakadatlan vitában formálják a „helyesről és jóról” vallott meggyőződésüket. Ahogyan könyve ötödik fejezetének zárásában írja: „a népszuverenitás érdekében inkább provokálni és gerjeszteni kell általuk [a művészetek kormányzati támogatása által – Sz. E.] a közéleti vitákat, hogy azért éljünk úgy, ahogy élünk, mert úgy akarunk élni, és nem azért, mert csak a megszokott határáig terjednek az ismereteink vagy képzeletünk.” (154. o.) A véleményszabadság e felfogása erős védelemben részesít minden olyan megszólalást, amely hozzájárul a közügyek előbbreviteléhez, könnyedén korlátozhatónak tűnnek azonban azok a nyilvános közlések, amelyek efféle tartalommal nem bírnak, mint például a támadó szavak, vagy a pornográfia egyes formái. Fiss logikája szerint az ilyen közléseket csupán az Első Kiegészítés kantiánus értelmezése tekinti védendőnek, amely szerint a szólásszabadság célja az egyén önmegvalósításának biztosítása. A szerző a véleményszabadság kétféle igazolásának felidézésével azt (is) megmutatja, hogy a terítéken lévő esetekben valójában nem szabadság és egyenlőség vitájáról van szó, hanem a szabadság kétféle értelmezése közötti ellentétről. Fiss azonban a megszólaló autonómiáját csak addig a határig tartja védendőnek, ameddig az autonómia a kollektív önrendelkezés eszköze, csak azért érdemes az emberek megszólalását védeni, hogy az így megszerzett információkat megfontolva mások, a befogadók tájékozottabb döntéseket hozhassanak (26–27. o.).

A demokratikus államoknak azonban jó okuk van a véleményszabadságot, mint az egyén önkifejezésének eszközét védelemben részesíteni. A nyilvános vitában való részvétel joga politikai jog – ezt Fiss sem vitatja. A folyamatos diskurzus éppúgy eszköze a politikai döntések meghozatalának, mint a választójog gyakorlása. S a Fiss által elvetett kantiánus argumentum szerint a demokratikus jogállam csak akkor kezeli egyenlően, azaz másokkal egyenlő méltóságú személyként polgárait, ha senkit nem tilt el a nyilvános megszólalás lehetőségétől. Ezen érv szerint valakitől elvenni a jogot arra, hogy másokhoz hasonlóan megszólalásaival alakíthassa politikai környezetét, az egyén egyenlőségét sértő cselekedet. Nem elég tehát a nyilvános diskurzus sokszínűségét biztosítani, szól az érvelés, hanem egyenlő lehetőséget kell biztosítani minden egyén számára a deliberációs folyamatba való bekapcsolódásra. E mögött az értelmezés mögött tehát ugyanaz az egalitári-

us argumentum húzódik meg, mint Fiss érvei mögött a pornográfia és a gyűlöletbeszéd tárgyalása során az elhallgattatás érvének alkalmazásakor. (Ez a megközelítés nevezhető akár liberális egalitárius megközelítésnek is, elkülönítendő a Fiss által többször is felidézett libertárius érvrendszerrel.)

A fent vázolt liberális egalitárius megközelítés nagyon sok esetben a konkrét problémák megítélése során hasonló eredményre vezet, mint amelyet Fiss is kívánatosnak tart. Így súlyos elvi indokokat szolgáltat olyan kampányfinanszírozási szabályok megalkotására és alkotmányosságának alátámasztására, amelyek megakadályozzák, hogy a gazdasági piac egyenlőtlenségei eltorzítsák a politikai diskurzust, támogatják a Red Lion-döntésben¹¹ is megjelenő kiegyensúlyozottsági követelményt,¹² vagy azt, hogy a liberális állam támogassa a művészeteket.¹³ Azonban eltérő következtetésre vezetnek a pornográfia és a támadó szavak problémájának megítélése során.

Ahogy említettem, ezekben az esetekben a vita mindkét oldalán hasonló egalitárius megfontolások állnak egymással szemben.¹⁴ Az elhallgattatottak (nők, kisebbségi csoportok tagjai) politikai vitába való bekapcsolódásának egyenlő lehetősége kerül szembe a gyűlölködők, a diskurzusból kirekesztők megnyilatkozásának egyenlő lehetőségével. Minek alapján mondható, hogy a gyűlölködőt jobban védi a véleményszabadság, mint a gyűlöltet? Hiszen az elhallgattatási érvelés legfontosabb állítása éppen az, hogy a támadó szavak, vagy a pornográfia által gerjesztett stigmák egységes környezetben állnak össze, amely környezet azt üzeni a többség számára, hogy a megbélyegzett csoportok tagjaira nem szabad odafigyelni, az ő megszólalásait nem lehet komolyan venni. Azonban ez az érvelés implicit tartalmaz egy további feltételezést is, nevezetesen azt, hogy a kirekesztő, diszkrimináló szavak óhatatlanul rabságukba kerítik a társadalmat, a szólás megtiltásán túl nem létezik másféle eszköz az előítéletek leküzdésére. Az előítéletekesség tehát a demokrácia leküzdhetetlen és halálos betegsége, amellyel szemben nincs esélye az ész győzelmének: a pornográfia befogadója nem képes különbséget tenni a képernyőn látott megrendezett jelenet és szereplők, továbbá a mindennapi érintkezésből ismert női ismerősei között, a gyűlölködés hallgatója nem képes a hallottakat racionális mérlegelés tárgyává tenni. Márpedig a demokrácia, a nép politikai önkormányzatiságának eszméje épp azon a megfontoláson alapszik, hogy az ember mint racionális lény képes önálló, megfontolt döntéseket hozni.¹⁵

És még valami. A stigmatizáló szavak tilalmazása időlegesen keltheti a probléma megoldásának illúzióját. A kirekesztéssel leginkább sújtott csoportok azon-

¹¹ *Red Lion Broadcasting Co. v. Federal Communications Commission*, 395 U.S. 367 (1969).

¹² RONALD DWORKIN: „Free Speech, Politics, and the Dimensions of Democracy” in RONALD DWORKIN: *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality* (Cambridge – London: Harvard University Press 2000) 351–385.

¹³ HUORANSZKI Ferenc: „Válasz a kérdésre: Támogassa-e a liberális állam a művészeteket?” in uő.: *Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok* (Budapest: Osiris 1999) 239–250.

¹⁴ Tekintettel arra, hogy Fiss művének magyar kiadása minden bizonnyal a hazai szólásszabadság-diskurzus befolyásolását célozza, érdemes állításait az egyik legbefolyásosabb itthoni neokantianus szerző tételeivel összevetni. Ezért Kis Jánosnak a tárgykörben kifejtett érvelését idézem fel.

¹⁵ Kis János: *Az állam semlegessége* (Budapest: Atlantisz 1997) 386–390, 403–404.

ban időről időre változnak. A 20. század első harmadában a zsidó közösségeknek, később a polgárjogi mozgalmak Amerikájában a feketéknek, majd a nőknek, a mai Magyarországon a roma honpolgároknak, néhány európai államban a muszlim hitűeknek kell szembenézniük a társadalom szélsőségei által terjesztett ideológiákkal. Az idő előrehaladtával tehát újabb és újabb csoportok követelhetnék a számukra sérelmes megszólalások megtiltását, amely folyamat könnyedén a szólás-szabadság kiüresedéséhez vezetne.

A gyűlölködéssel, a stigmatizációval szemben az állam más módon is felveheti a küzdelmet. A közhatalomtól azt elvárni, hogy a gyalázkodók szóláshoz való jogát ne vonja el, nem semlegességi, hanem tolerancia-követelmény. Amely annyit tesz, hogy bár a rasszista nézetek hangoztatása nem tiltható, de velük szemben a közhatalom gyakorlóit nyíltan állást foglalhatnak. Az állam szervei és a közhivatali pozíciók betöltői a szólásszabadság ilyen értelmezése mellett is elítélhetik a kirekesztő és stigmatizáló szólásokat, elköteleződhetnek az egyenlőség elve mellett.¹⁶

Fiss könyve tehát fontos és nehéz problémákat boncolgat, amelyekről a mai Magyarországon még közel sem zárult le a vita. A kötet elismert hagyományokat kérdőjelez meg, újabb megfontolásokat emel be a hazai jogtudományi diskurzusba, szélesíti a nehéz esetek megoldása során felhívható érvek tárházát. Arra készíti az olvasóját, hogy vizsgálja felül a véleményszabadság értelméről és hasznáról kialakított álláspontját, mérlegelje a korábban ismert érvek meggyőző erejét, s ismételten hozzon döntést arról, hogy mit is jelent számára a szabadság.

Szilágyi Emese*

SOMODY BERNADETTE (SZERK.): ALAPJOGI BÍRÁSKODÁS – ALAPJOGOK AZ ÍTÉLKEZÉSBEN (BUDAPEST: L'HARMATTAN 2013) 198.**

2013 végén jelent meg Somody Bernadette szerkesztésében az *Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítélezésben* című kötet, amely hat, a témához különböző szempontból kapcsolódó tanulmányt ölel fel. A kötet egy OTKA által is támogatott 2010 és 2013 között folytatott kutatási program lezárultával, annak egyfajta összegzéseként jelent meg, és a szerzők álláspontja szerint „hiánypótló módon vizsgálta az alapjogok érvényesülését a rendesbírói ítélezésben, a széles értelemben vett alapjogi bíráskodás elméleti és gyakorlati kérdéseit”.¹ A kutatási program fényében talán nem megalapozatlan nagy elvárásokkal tekinteni a műre.

¹⁶ Kis (15. l.) 22–23.

* Tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.

E-mail: szilagyi.emese@tk.mta.hu.

** A jelen kutatás a TÁMOP 4.2.4.A-1 kiemelt projekt keretében meghirdetett ösztöndíj-támogatásnak köszönhetően valósult meg, a magyar állam és az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

¹ www.ekint.org/ekint/ekint.head.page?nodeid=649.

A kötet annak a vitának az újabb állomása, amely immár legalább két évtizede különböző intenzitással zajlik az alapjogok bírósági alkalmazhatóságáról, és amelynek fókusza – talán nem helyesen – az alapjogok polgári bíróságok általi alkalmazhatósága, és ezen keresztül a polgári jog és alkotmányjog viszonya volt.² A vita középpontjában nagyon sokáig az Alkotmány közvetlen, illetve közvetett alkalmazhatósága állt. A közvetlen alkalmazhatóság elleni legfontosabb érvek a jogbiztonság³ és a hatalommegosztás voltak, míg az Alkotmány közvetlen alkalmazása melletti leggyakrabban elhangzó érv szerint ez a megoldás a hosszadalmas alkotmánybírói eljárás helyett azonnal alapjogkonform ítéleteket produkál.⁴

A kötet szerencsére nem ragad le ennél, az utóbbi időben inkább kiterjedtebbé, mint gyümölcsözővé váló vitánál – bár állást foglal az alapjogok kikényszeríthetőségének szükségessége mellett –, hanem általános fogalmi keretet próbál felvázolni. Ezt a kötet szerkesztői bevezetője szerint egy hiányérzet inspirálta, „ami az alapjogoknak a rendesbírók előtti érvényesülését övezte” (7. o.). Az érzet nyilván még csak egy feltételezés (*educated guess*) vagy hipotézis, amely mindenképpen igazolásra szorul. Ezért is lett volna szerencsés Bencze Mátyás jogszociológiai tanulmányát a kötet elején és nem közepén elhelyezni, ugyanis *Az alapjogok bíróság előtti érvényesülésének szociológia háttere* (97–119. o.) című írás, amely talán a kötet egyik legértékesebb elemzése, a bíróságoknak az alapjogok alkalmazásához fűződő viszonyát és ennek okait vizsgálja. A kérdőíves, bár nem teljesen reprezentatív mintavételen alapuló elemzés számos, az alapjogi bíráskodás hiányosságaira okot adó beállítódást vizsgál. Ugyanakkor mégsem teljesen megalapozott. A liberális/konzervatív értékvita, illetve a szabadságjogok tiszteletének talán nem a legmegfelelőbb mérőszáma ugyanis a vérfertőzéshez való viszony elemzése (104–105. o.). Ha ugyanis csak ez az egy kérdés szerepel mint a konzervativizmust meghatározó tényező, akkor a válasz borítékolható, hiszen számos liberális alap-

² Az alkotmányjog és a polgári jog viszonyának irodalma már Magyarországon is figyelemre méltó: GÁRDOS–OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog?* (Pécs–Budapest: Dialóg Campus 2011); KISS György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban* (Pécs: Justis 2010); JAKAB András – VINCZE Attila: „70/K. § [Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon]” in JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja* (Budapest: Századvég 2009); DRINÓCZI Tímea: „Megjegyzés egy alkotmánybírói döntéshez – a 70/K. §” *Acta Humana* 2007/1–2. 26–40; SAJÓ András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban* (Budapest: Complex 2006); HARMATHY Attila: „Bírói gyakorlat – Alkotmány” *Magyar Jog* 2004/11. 641–648; VINCZE Attila: „Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban” *Polgári Jogi Kodifikáció* 2004/3. 3–13; HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: „Az emberi jogok rendszere” in HALMAI Gábor – TÓTH GÁBOR Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest: Osiris 2003) 81–107; VÉKÁS Lajos: „A szerződési szabadság alkotmányos korlátai” *Jogtudományi Közöny* 1999/2. 53–60; HALMAI Gábor: „Az alkotmány, mint norma a bírói jogalkalmazásban” *Fundamentum* 1998/3. 77–81; ZLINSZKY János: „A polgári jog és az alkotmány” in MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára* (Budapest: ELTE 1994).

³ Hasonló érvelést idéz (elutasítván): HALMAI Gábor: „Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban” *Fundamentum* 1998/3. 80. Egyetértően ezzel szemben (a német irodalomból): ANNE RÖTHEL: „Verfassungsprivatrecht aus Richterhand” *Juristische Schulung* 2001. 426.

⁴ Lásd HANÁK András: „Madison unokája vagyok én” in HALMAI Gábor (szerk.): *Sajtószabadság és személyiségi jogok* (Budapest: Jogi Információs és Dokumentációs Központ – AduPrint Kiadó 1998) 28.

állású ember sem tudja valószínűleg ezt elfogadni, és ezért helyeselheti az állami büntetőhatalom érvényesítését. Egy árnyaltabb, például a drogfogyasztás kriminalizálásához való viszonyt, vagy további kérdéseket is felölélő kérdőív pontosabb eredményekre vezethetett volna. Szintén kétséges, hogy az abortusz sikertelensége miatt egyébként egészséges gyermek megszületése ténylegesen olyan egyszerűen kárként értelmezhető, ahogyan azt Bencze Mátyás igen sommásan posztulálja (99–100. o.). Ha ugyanis egy nem kívánt életet kárként értelmezhetünk az önrendelkezési jog valamilyen értelmezése alapján, az teljesen relativizálja az emberi méltóság értelmét, és innen a halálbüntetés elfogadása, vagy más nem kívánt, kevésbé értékesnek tekintett élet marginalizálása már csak egy lépés.

E ténybeli – bár vitatható – alapokon elindulva talán jobban meg lehetett volna érteni a bevezető tanulmányt is, amelyben négy szerző – Somody Bernadette, Szabó Máté Dániel, Szigeti Tamás és Vissy Beatrix – „egy liberális alkotmányos demokrácia ideálját” (13. o.) szem előtt tartva és az alkotmányosság sztenderdjeit tekintve az időt 2010-ben megállítva⁵ kívánja az alapjogi ítélkezés koherens fogalomrendszerét megalkotni. A szerzők ugyanakkor nem avatják be az olvasót abba, hogy mit tekintenek liberálisnak és mit nem, de nem ez az egyetlen hibája az írásnak. Kiindulópontjuk, „hogy a bírászkodás számára az alapjogok jogi úton érvényesíthető jogosultságok”, melyek „feltételezik a bíróság előtti kikényszeríthetőséget” (14. o.). Bár az egyik állítás a másik átfogalmazása, ez még nem vezet a szerzők által kívánt fogalmi tisztánlátáshoz.

A szerzők az ún. klasszikus alapjogokkal kívánnak foglalkozni, vagyis „az alanyi természetű alapjogokkal” (15. o.). Sajnos nem derül ki, hogy miért, és az sem, hogy ez mennyiben illeszthető be abba a fogalmi keretbe, hogy 2010-ben úgymond „megállt az idő”, hiszen ekkor még a szociális és gazdasági jogok is jogokként kerültek elismerésre. A szerzők minden hivatkozás nélkül azt állítják, hogy a szociális jogok esetén nem fogalmi elem a jogi érvényesíthetőség, mert ezek a mindenkori kormányzat politikájától függenek. Ez valószínűleg inkább a szerzők politikai felfogását, mintsem a valóságot tükrözi, mivel számos olyan szociális jogként felfogható jogosultság létezik, amely kikényszeríthető, így az emberi méltóság alapján egy minimális szociális támogatás, vagy a tulajdoni jogosultságok alapján a nyugdíj. Itt egy fogalmi pontosítás mindenképp hasznos lett volna.

A klasszikus alapjogok tartalmának fogalmi tisztázása azért sem lett volna haszontalan, mert a szerzők szerint az állam nemcsak a megsértésétől köteles tartózkodni, hanem a tiszteletben tartását is köteles kikényszeríteni (17. o.). Ebbe vajon beletartozik-e az iskoláztatás a foglalkozás szabad megválasztásának előfeltételként, vagy sem, illetve egy létminimum, amelyet az emberi méltóság alapján, még a szerzők által sokszor hivatkozott német gyakorlat is elfogad bizonyos mértékben?⁶

A klasszikusnak mondott alapjogok a szerzők szerint morálisan igazolt jogosultságok jogi kifejeződései, melyek biztosítása állítólagosan nem az állam belátásán múlik, melyeket nem az állam adományoz, hanem e jogokat csak elismeri

⁵ Ezt a tanulmány 3. l.j.-e egyszerűen uralkodó felfogásnak tekinti, amelyet a szerzők olyannyira egyértelműnek tartanak, hogy ehhez egyetlen forrást sem jelölnek meg.

⁶ BVerfGE 82, 60 (85) (Steuerfreies Existenzminimum), 99, 216 (233) (Familienlastenausgleich).

(15–16. o.). Bár e jogokat a bíróságok kötelesek kikényszeríteni (17. o.), ugyanakkor az alapjog alkalmazása nem azonosítható az alkotmány szabályainak alkalmazásával. Az azonban nem derül ki, hogy mivel azonosítható. A közvetlen horizontális hatály és közvetlen alkalmazandóság fogalmainak tisztázása nélkül, valamint az elmúlt két évtizedben a témában született irodalomnak a szerzők álláspontja alapján szűrt bemutatásával arra következtetnek, hogy az alapjogok általánosan közvetlenül alkalmazandók a bíráskodásban (19–28. o.). A probléma azonban éppen az – amelyet sajnos nem oldanak meg a szerzők, inkább fogalmakat zavarának össze –, hogy míg általánosan elfogadott az alapjogok vertikális, tehát tipikusan a közigazgatási és büntetőjogi ügyekben történő alkalmazandósága, ahol az egyén áll az állammal szemben (ami persze ebben a vegytiszta formában egyre kevésbé igaz), addig kérdéses, hogy mi a teendő akkor, ha két alapjogi jogalany vitája merül fel. Ugyanis az egyik fél jogainak elismerése esetén el kellene ismerni a másik fél jogait is, ami pedig egy értékválasztási kérdés, és logikus megkérdezni, hogy erre feltétlenül a bíróságok hivatottak-e. A tanulmány legzavarosabb része az alapjogi bíráskodás és a *par excellence* alapjogi ügy fogalmainak bevezetése (28–49. o.). A szerzők szerint ugyanis az alapjogi bíráskodás valamilyen sajátos különös állatfajta, amely elválasztható más bírósági tevékenységtől, így a rendesbíró-sági, a szakjogi és az alkotmánybíró-sági tevékenységtől, amely ugyanakkor ennek metszetében marad. Erre három példát vagy alkalmazási kört hoznak: a gyűlekezési, egyesülési és az adatigénylési ügyeket. Azt az olvasó azonban nem tudja meg, hogy miért csak ezeket, és mi a differenciáló kritérium, illetve arra lehet következtetni, hogy ezekben egy vertikális viszony áll fenn, mivel állam és polgár közötti jogvitáról van szó. Ez ugyanakkor nem igényli új jog(tudomány)i kategória bevezetését, hanem egyszerűen a horizontális és vertikális hatály/alkalmazandóság definiálását. A probléma azonban az, hogy ezek nagyon szűk szeletei az ügyeknek, és egy sajátos – néha nehezen érthető – fogalmi háló alkalmazása ehhez egyrészt szűkségtelen, másrészt nem ad választ számos kérdésre: például az árszabályozásra, ahol a szolgáltató és a szolgáltatást igénybe vevő egyébként alapjogokkal is megtámogatható érdekeinek a kiegyensúlyozásáról van szó; környezetvédelmi – szintén alapjogilag is releváns – igényekre; netán egy tartozás miatt a kilakoltatást kérő és a kilakoltatandó; vagy a nagy adatkezelők és az egyén közötti jogviszonyokra stb. Occham borotváját nagy haszonnal lehetett volna forgatni itt is. A tanulmány ténybeli alátámasztottsága is kérdéses, ugyanis a szerzők szívesen alkalmaznak olyan kifejezéseket, mint „köztudott”, „ismert”, „számos érv szól mellette”, „uralkodó felfogás” stb. anélkül, hogy ezt legalább egy hivatkozással megtámogatnák, ez pedig valamiféle beavatottság-érzetet kelt, amiből az olvasó inkább ki van rekesztve, minthogy a szerzők megpróbálnák őt az együttgondolkodásba bevonni.

Somody Bernadette és Vissy Beatrix: *Az egyéni bírói alapjogvédelem intézményi-hatásköri modellje Magyarországon* című tanulmányában, ahogyan azt a cím is sejteti, az alkotmánybíró-ság és a rendes bíróságok hatásköreit vizsgálja az alapjogi bíráskodás szempontjából. Lényeges újdonságokkal a tanulmány nem szolgál, ami azért is sajnálatos, mert az Alaptörvény 28. cikke kifejezetten úgy fogalmaz, hogy a bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok

céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Ahelyett, hogy a könyv célkitűzésével szemben, miszerint „az alapjogok bíráskodásban játszó szerepének egy lehetséges koncepcióját” (8. o.) felvázolják, nem is vállalkoztak arra, hogy az Alaptörvény e rendelkezéséből megpróbáljanak egy rendesbírói funkciót konstruálni, és például a Kúria felülvizsgálati jogkörét ennek fényében újraértelmezni. Az írás így nem nyújt különös újdonságot, legfeljebb az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok viszonyával kapcsolatosan már ismert érvek reprodukcióját. Az alkotmánybírói kontroll korlátozás nélküli gyakorlása volt a modell Magyarországon 1989–2011 között, ami óriási ügyteherhez és ügyhátralékhöz, illetve ledolgozásának kényszere miatt számos esetben alacsony színvonalú alkotmányértelmezéshez vezetett. A nemzetközi irodalom sem érvel ilyen megoldás mellett, sőt inkább az ellenkezője az igaz.⁷ Ezért sokkal meggyőzőbb érvekre lett volna szükség, mint a feltétel nélküli kikényszeríthetőség alapjogi fundamentalizmusa.

A kötet harmadik részében, amely a szerkesztő megfogalmazásában az alapjogi ítélkezés környezetét mutatja be, három írás kapott helyet: egy a nem bírói alapjog-alkalmazással, egy a nemzetközi jogforrásoknak a magyar alapjogi ítélkezésre gyakorolt hatásával, az utolsó pedig a jogvédő szervezetek általi pereskedéssel foglalkozik.

Majtényi László az alapjogi jogalkalmazás és alapjogi bírászkodás összefüggéseit vizsgáló írása bár „szigorú fogalomhasználatot” ígér a nem bírói, így az ombudsmani, illetve a médiahatóság által végzett alapjogi jogalkalmazás elemzése során, erre az olvasó sajnos nem számíthat. A dagályos stílusú írás ugyanis nemcsak hogy számos esetben a szerző által is bevallottan gúnyolódó és ironizáló (lásd 128, 131, 134. és 143. o.), de fogalmi pontatlanság is jellemzi, így a német *Drittwirkung* kifejezés alkalmazása esetén (125–126. o.), amelyet valószínűleg a vonatkozó német irodalom hiányos ismerete okoz,⁸ hiszen azt a szerző nem idézi. A szerző megállapítása, miszerint az alapjogi jogalkalmazás jogalkotás is, szintén nem különösebb újdonság, hanem az az alapjogok objektív tartalmából következik, és az állammal szembeni védelmi igény (*Schutzpflicht*) keretében akár szubjektívizálható is.⁹

Az ombudsmanok tevékenységének elemzése keretében Majtényi egy érdekes történetet is megoszt az olvasókkal a finn ombudsman pártos elköteleződését és politikai elfogultságát bemutató (129–130. o.). Ez a történet különösen a szerző által is pozitívan értékelt *Marbury v. Madison*-ügy kapcsán (122. o.) érdekes, amelyben ugyanaz a Marshall főbíró járt el előadó bíróként, aki korábban gyakorlatilag *Marbury* kinevezéséért volt felelős a Fehér Házban, és így nem volt mentes a személyes érdektől.

⁷ David FONTANA: „Docket control and the success of constitutional courts” in Tom GINSBURG – Rosalind DIXON (szerk.): *Comparative Constitutional Law* (Cheltenham – Northampton: Edward Elgar 2011) 624–641.

⁸ Talán még mindig a legtisztább fogalomhasználat Clauß-Wilhelm CANARIS: „Grundrechte und Privatrecht” *Archiv für zivilistische Praxis* 1984. 201–246.

⁹ A legfontosabb német ítéletek: BVerfGE 16, 194; (Liquorentnahme); 39, 1 (Schwangerschaftsabbruch I); 46, 160 (Schleyer); 49, 89 (Kalkar I); 53, 30 (Mülheim-Kärlich); 56, 54 (Fluglärm); 77, 170 (Lagerung chemischer Waffen); 88, 203 (Schwangerschaftsabbruch II); 115, 118 (Luftsicherheitsgesetz).

A Médiahatóság gyakorlatát a rendőrök képmásának bemutathatóságán keresztül elemző fejtegetés kétség kívül érdekes, de a recenzens szerint nem illik abba a fogalmi keretbe, amelyet a kötet bevezető tanulmánya vázolt fel az alapjogi ítélkezés és a *par excellence* alapjogi ügy fogalmaival.

Kovács Kriszta elemzésének tárgya az Európai Emberi Jogi Egyezmény, valamint az uniós jog hatása a magyarországi alapjogi ügyek eldöntésére. Az írás üdítő színfoltja a könyvnek, ugyanis – szemben a kötetben gyakran előforduló megközelítéssel – úgy idézi a gyakorlatot, hogy az ténylegesen visszakereshető, ellenőrizhető, és nem csupán általánosságban utal valamilyen, a szerzők által vélhetően ismert, de ellenőrizhetően nem idézett ítéletekre.

Hüttl Tivadar és Simon Éva a gyakorló civil jogvédők tapasztalatait hasznosítva adnak egy elméletileg is megalapozott képet stratégiai pereskedésről a kötet utolsó tanulmányában. Bár sokan ismerünk civil jogvédő szervezeteket, és gyakran láthatjuk képviselőiket is politikai televíziós műsorokban, a tényleges tevékenységükről, a munkájuk számos aspektusáról nincsenek részletes ismereteink. Ezért kifejezetten érdekesek a stratégiai pereskedés fogalmát, céljait, eszközeit, így például az ügy vagy az ügyfél kiválasztásának kérdéseit bemutató elemzések.

A kötet már a bevezetőben is erősen kritikus a 2010-ben hatalomra került kormánykoalícióval szemben, amely attitűd érezhető a könyv egészén. Ez önmagában nem hiba vagy vétek, de sajnos olyan, a politikai nyilatkozatok színvonalát idéző kitételek olvashatóak a könyvben, amely talán nem teljesen megalapozatlanul ébreszti az objektivitás hiányának gyanúját: például „torz hivatalos keresztény ideológia” (7. o.), „Nemzeti Együttműködés Rendszere előtti jogban” (128. o.). Ezek a kitételek beleférnek a politikai nyilatkozatok világába, de egy tudományosnak szánt könyv színvonalának sajnos nem használnak.

Az objektivitás hiánya azonban nemcsak politikai, hanem sajnos tudományos értelemben is igaz a kötetre. A források hivatkozása sok esetben nagyon hiányos, gyakorlatra, ítélkezésre számos esetben úgy utalnak a szerzők, hogy az nem visszakereshető, és a tudományos irodalmat is meglehetősen válogatva mutatják be, a hangsúlyt elsősorban azokra az írásokra fektetve, amelyek a saját álláspontjukat támogatják.

A recenzens egyet ért a szerkesztővel abban, hogy a téma, az alapjogok bírósági alkalmazása illetve alkalmazhatósága, valóban megérdemelné egy alapos feldolgozást, amely tényleg hiánypótló lenne, és amely ténylegesen elvégezné azt az aprómunkát, amit az ítéletek összegyűjtése, elemzése, kiértékelése jelentene, és amely alapján ténylegesen induktív módon le lehetne szűrni következtetéseket. Ezzel azonban a kötet adós marad, még akkor is, ha egyes írások, így Bencze Mátyás vagy Kovács Kriszta tanulmánya, igyekeznek ezt megtenni.

Vincze Attila*

* Egyetemi docens, Andrassy Egyetem Budapest, 1088 Budapest, Pollack Mihály tér 3.
E-mail: attila.vincze@andrassyuni.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége örömmel fogadja a Szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a Szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

Bos, Ellen – PóCZA, Kálmán (szerk.): *Verfassunggebung in konsolidierten Demokratien Neubeginn oder Verfall eines politischen Systems?*
(Baden-Baden: Nomos 2014) 382.

Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*
(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2014) 992.

CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*
(Budapest: Pázmány Press 2014) 195.

GYENEY Laura: *Legális bevándorlás az Európai Unióba, különös tekintettel a családi élet tiszteletben tartásának jogára*
(Budapest: Pázmány Press 2014) 546.

SMUK Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*
(Győr: Universitas-Győr 2014) 273.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelenítő orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a Szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A Szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív [40.000 n (karakter)], maximum két szerzői ív (80.000 n), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 n), maximum egy szerzői ív (40.000 n). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 n terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (pl. „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (pl. szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajt@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az Állam- és Jogtudomány betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a huszadik század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner-nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „[...] ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papiros síkján.” (Kner Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft.

Évi előfizetési díj: 3800 Ft.